

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ 1980 ԹՎԱԿԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ՎՐԱ

Բանակը կարևոր դերակատարում ունի հանրապետական Թուրքիայի քաղաքական կյանքում: Այն հանդես է գալիս Քեմալ Աթաթյուրքի հիմնադրած հանրապետության հիմնարար արժեքների և քեմալիզմի գաղափարախոսության պաշտպանի դիրքերից: Թուրքիայի պատմության վերջին հինգ տասնամյակների ընթացքում բանակն արդեն չորս անգամ ուղղակիորեն միջամտել է երկրի քաղաքական կյանքին (1960 թ., 1971 թ., 1980 թ., 1997 թ.)՝ հիմնավորելով իր գործողություններն Քեմալ Աթաթյուրքի ժառանգած գաղափարական և քաղաքական արժեքները պաշտպանելու անհրաժեշտությամբ: Այսօր էլ, երբ Թուրքիայում սրվել է պայքարը քեմալականների և իսլամականների միջև, թուրքական հասարակությունն ակտիվորեն քննարկում է բանակի հերթական միջամտության հնարավորությունը, Թուրքիայի աշխարհիկ պետություն մնալու հեռանկարները և իսլամական պետության վերածվելու և դասական իսլամական երկրների շարքերը համալրելու վտանգները: Վերջին հաշվով Թուրքիայում իրականացված ռազմական հեղաշրջումները, այդ թվում և 1980 թ. հեղաշրջումը, ի թիվս այլ հանգամանքների, պայմանավորված էին նաև այն բացահայտ և թաքնված պայքարով, որ ընթանում էր և շարունակում է ընթանալ քեմալականների և իսլամամետ ուժերի միջև Թուրքիայի պետական կառուցվածքի սպագայի, աշխարհիկ կամ իսլամական պետություն դառնալու, ներքին և արտաքին կողմնորոշումների առանցքային հիմնախնդիրների շուրջ:

Ընդհանրապես, ռազմական հեղաշրջման պատճառները կապված են լինում ինչպես ներքին, այնպես էլ՝ արտաքին գործոնների հետ: Ներքին պատճառներն ընդհանուր առմամբ կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ զինվորականության շուրջ կենտրոնացած և հասարակության շուրջ կենտրոնացած գործոններ¹: Զինվորակա-

¹ Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin, *Comparative Government and Politics, An Introduction*. London: Macmillan Press LTD, 1998, p. 239;

նության շուրջ կենտրոնացած ռազմական հեղաշրջման պատճառները գլխավորապես կապված են լինում զինվորականների սոցիալական վիճակի, զինվորականության՝ իշխանության հասնելու նկրտումների, բանակում տիրող բարոյա-հոգեբանական մթնոլորտի և զինվորականների վիճակի հետ կապված այլ հանգամանքների հետ:

Ռազմական հեղաշրջման այն պատճառները, որոնք բխում են հասարակության շուրջ կենտրոնացած գործունեներից, առաջանում են զինվորականությունից անկախ՝ հասարակության պատճառով: Այդպիսի պատճառներ կարող են դառնալ քաղաքացիական պատերազմները, սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամերը, հասարակության տարբեր շերտերի միջև բախումները, իշխանության ճգնաժամերը և այլն: «Պետական հեղաշրջում. ռազմավարություն և տեխնոլոգիաներ» հետազոտության հեղինակ Օլեգ Գլազունովը, հասարակության շուրջ կենտրոնացած պատճառներից հատկապես կարևորում է իշխանության ճգնաժամը և նշում է, որ առանց իշխանության համակարգային ճգնաժամի ռազմական հեղաշրջումն անհնար է²:

Հաճախ ռազմական հեղաշրջման՝ զինվորականության շուրջ կենտրոնացած և հասարակության շուրջ կենտրոնացած պատճառները փոխկապակցված են լինում: Դրանց միջև հիմնական տարբերությունն այն է, որ զինվորականության շուրջ կենտրոնացած պատճառներից առաջացած հեղաշրջումները գլխավորապես ուղղված են լինում փրկել զինվորականությանը, իսկ այն ռազմական հեղաշրջումները, որոնց պատճառները կապված են հասարակության շուրջ կենտրոնացած գործունեներից, նպատակաուղղված են լինում փրկել հասարակությունը³:

Թուրքիայում իրականացված բոլոր ռազմական հեղաշրջումներից միայն 1960 թվականի հեղաշրջումն էր, որի պատճառները կարելի բնութագրել որպես հասարակության շուրջ կենտրոնացած: Մյուս բոլոր դեպքերում զինվորականների միջամտությունները քաղաքական կյանքին ունեին զինվորականության շուրջ կենտրոնացած պատճառներ և հեղաշրջումներ իրականացնելով

² О. Глазунов, *Государственный переворот. Стратегия и технологии*. М.: ОЛМА-ПРЕСС образование, 2006, стр. 84;

³ Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin, *եջվ. աշխ.*, էջ 240-242;

զինվորականները վարձում էին փրկել առաջին հերթին հենց իրենց: Մակայն արդեն 1970-ական թթ. վերջերից սկսած հեղաշրջման նախապատրաստման գործընթացում զինվորականները ջանք չէին խնայում, որպեսզի հեղաշրջումների պատճառները ներկայացվեն որպես հասարակության շուրջ կենտրոնացված: Դա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ դեռ 1971 թվականի ռազմական միջամտությունից հետո, բանակը, որն այդպես էլ չկարողացավ հասարակությանը հիմնավորել իր միջամտության անհրաժեշտությունը, հեղինակագրվել էր և քննադատության էր ենթարկվում: Ստեղծված իրավիճակն այդ ժամանակահատվածում մեծապես թուլացրեց երկրի ներաքաղական կյանքի վրա ազդելու բանակի դիրքերը: Հետագայում ռազմական հեղաշրջումներ նախապատրաստելիս բանակի համար հատկապես կարևոր էր հասարակական կարծիք՝ այսպես կոչված «հասարակական պահանջի մթնոլորտ» ձևավորել և պատրանք ստեղծելը, որ բանակը գալիս է փրկելու հասարակությանը և որ հեղաշրջումն այլընտրանք չունի: Պատահական չէր, որ արդեն 1970-ական թթ. վերջերին թուրքական բանակում սկսեց գործել մի գաղտնի խումբ, որը պետք է ուսումնասիրեր թե ինչ հիմքերով հնարավոր կլինի ետք է արդարացնել նախապատրաստվող ռազմական հեղաշրջումը: Կարևոր է ընդգծել նաև այն իրողությունը, որ բանակը նաև նախապատրաստում էր երկրում քառսային իրավիճակի առաջացմանը և տարածմանը՝ երկրում «հասարակական պահանջի մթնոլորտ» ձևավորելու համար: Որպես գլխավոր գործիք այդ ծրագրերն իրականացնելու համար մշտապես օգտագործվում էին (և՛ են) «գորշ գայլեր» ահաբեկչական շարժման անդամները⁴:

⁴ 1980 թվականի ռազմական հեղաշրջման նախօրեին «գորշ գայլերը» ահաբեկչական լայնածավալ ալիք սկսեցին իրականացնել երկրով մեկ, որն ուղղված էր հասարակության բոլոր շերտերի դեմ (ժենարկվող ժամանակահատվածում «գորշ գայլերը» պատասխանատու են դասախոսների (Օրհան Յավուզ, Յումիթ Քաթանջըռոլու), հասարակական և քաղաքական գործիչների (ԴԲՄԿ-ի նախկին ղեկավար Քեմալ Թյուրքլեր), հարյուրավոր ուսանողների, լրագրողների («Միլլիյեթ» թերթի գլխավոր խմբագիր Աբդի Իհեքչի) և Քահրամանմարաշի դեպքերի բազմաթիվ այլ անեղ մարդկանց սպանության համար): Իսկ արդեն ռազմական հեղաշրջումից հետո զինվորականներն իրենց ներկայացնում էին, որպես երկիրը ահաբեկչությունից փրկողներ, իսկ «գորշ գայլերին» սկսեցին ակտիվորեն

Այսօր էլ թուրքական բանակի վերնախավը ռազմական հեղաշրջումներ նախապատրաստելու համար փորձում են հասարակության համար համապատասխան «հիմքեր» նախապատրաստել: Վերջերս Թուրքական «Թարաֆ» թերթի կողմից շրջանառության մեջ դրվեց ռազմական հեղաշրջման գաղտնի մի ծրագիր, համաձայն որի Թուրքական բանակի վերնախավը նախատեսում էր սադրիչ և ահաբեկչական այնպիսի գործողություններ իրականացնել, որոնց արդյունքում երկրում քառսային իրավիճակ կստեղծվեր և բանակը հիմքեր կունենար հերթական անգամ միջամտելու երկրի քաղաքական կյանքին⁵: Բոլոր հիմքերը կան եզրակացնելու համար, որ Հրանտ Դինքի սպանությունը ես կազմակերպվել էր այդ ծրագրերի շրջանակներում:

Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջման պատճառների մեջ ներքին գործոններից բացի, չափազանց կարեոր է նույնիսկ՝ որոշիչ է արտաքին գործոնների դերը: Թուրքիայում 1960 թվականի ռազմական հեղաշրջումից հետո զիեվորականների բոլոր ուղղակի միջամտություններ երկրի քաղաքական անցուղարձին մեծապես կապված են եղել արտաքին գործոնների հետ և մշտապես համաձայնեցվել են ԱՄՆ և ՆԱՏՕ զինվորական բարձրագույն ղեկավարության հետ: Բացառություն չէր նաև 1980 թվականի ռազմական հեղաշրջումը: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել արտաքին գործոնների ազդեցությունը 1980 թվականի ռազմական հեղաշրջման մեջ:

1980 թ. ռազմական հեղաշրջման նախապատրաստման և իրականացման գործընթացի վրա որոշակի ազդեցություն ունեցան արտաքին գործոնները:

Սառը պատերազմի տարիներին Թուրքիան բացահայտ արեւմտամետ քաղաքականություն էր իրականացնում: 1952 թ. անդամակցելով ՆԱՏՕ-ին՝ Թուրքիան ամրապնդեց հարաբերություններն արեւմտյան երկրների՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի հետ:

օգտագործվել արդեն Քրդական աշխատավորական կուսակցության (PKK) և ԱՄԱԼԱ-ի դեմ պայքարում՝ «սև աշխատանք» կատարելու համար: Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Ա. Դումանյան, Ազգայնական շարժում կուսակցության (Գորշ գայլեր) գործունեության հիմնական վտույթը Թուրքիայում 1960-70-ական թթ., *Թուրքագիտական և օտմանագիտական ժողովածու, հ. 4րդ*, էջ 103-113, Երևան 2007 թ.:

⁵ <http://www.taraf.com.tr/haber/darbcnin-adi-balyoz.htm>

Թուրքիայի իշխանությունները երկրի՝ որպես ընդգծված արևմտամետ արտաքին քաղաքականության անհրաժեշտության հիմնավորման գլխավոր կովան, նշում էին Խորհրդային Միության սպառնալիքը⁶: Աշխարհագրական դիրքը կարևորում էր Թուրքիայի նշանակությունը արևմտյան երկրների՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի համար: Սառը պատերազմի տարիներին ԱՄՆը մեծածավալ ֆինանսական և ռազմական օգնություն էր հատկացնում Թուրքիային: Այդ օգնությունը նշանակալիորեն դրսևորվեց թուրքական բանակի վերազինմամբ, երկրի տարածքում ռազմական բազաների տեղակայմամբ, թուրքական սպայական կազմի ռազմական ուսուցման ապահովմամբ և այլն:

Մակայն անցած դարի 70-ական թթ. թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում որոշակի լարվածություն նկատվեց, ինչը հատկապես ընդգծվեց, երբ թուրքական զորքեե առանց ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի համաձայնությունն ստանալու՝ գրավեցին Կիպրոսի տարածքի մոտ 38 %-ը: Կիպրոսում թուրքական բանակի զործողություններին ի պատասխան՝ 1974 թ. հոկտեմբերի 18-ին ԱՄՆ-ի կոնգրեսն ընդունեց Թուրքիային ռազմական օգնության վրա էմբարգո դնելու մասին բանաձև: Կոնգրեսականները հիմնավորում էին իրենց որոշումն այն հանգամանքով, որ Կիպրոսում ռազմական գործողությունների ժամանակ Թուրքիան օգտագործել է ԱՄՆ-ի կողմից ստացած զինամթերքը, որն ըստ համաձայնության, կարող էր գործածվել միայն պաշտպանության, ներքին անվտանգությունն ապահովելու կամ համատեղ պաշտպանողական գործողությունների ժամանակ⁷:

Ամերիկյան կոնգրեսականների էմբարգոյին 1975 թ. հունիսի 25-ին հետևեց Թուրքիայի կառավարության հայտարարությունը՝ համատեղ պաշտպանության ռազմաբազաների վրա միանձնյա վերահսկողություն հաստատելու վերաբերյալ: Թուրքական կառավարությունն այդ քայլով ըստ էության դադարեցնում էր ամերիկյան 25 ռազմաբազաների գործունեությունը, բացառություն կազմեցին մի քանի ռազմաբազաներ, այդ թվում Ինջիրլիքում գտնվող

⁶ Cumhuriyet, 20 Aralık 1972

⁷ Б. М. Попова, *Внешняя политика Турции, в 60-х - начале 80-х годов XX в.* Москва, Изд. Наука, 1986, стр. 132.

ռազմաօդային ռազմաբազան⁸: Միաժամանակ թուրքական կառավարությունը հայտարարեց՝ 1969 թ-ի թուրք-ամերիկյան համաձայնագրից հրաժարվելու մասին:

Այդպիսով, 1970-ական թթ. ամերիկյան դիրքերը Թուրքիայում զգալիորեն թուլացան, ինչը հիմնականում պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ նվազել էր Թուրքիայի նշանակությունն արևմտյան պետությունների՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի համար: Ամերիկյան իշխանական շրջանակներում այդ ժամանակաշրջանում, որպես տարածաշրջանային առաջնային երկիր, դիտարկվում էր Իրանը: 1974-1983 թթ. Թուրքիայում ԽՍՀՄ արտակարգ և լիազոր դեսպան Ա Ռոդիոնովը գրում է, որ մինչև Իրանի Իսլամական եղավտիությունը «տպավորությունն այնպիսին էր, որ Թուրքիայի նշանակությունը Պենտագոնի համար նվազում էր. Անկարայում փակվում էին մի շարք ամերիկյան ռազմական բազաներ, միաժամանակ Իրանում ուժեղանում էր ամերիկյան ռազմական դիրքերի ամրապնդումը»⁹, սակայն Իրանում Իսլամական եղավտիությունն ամբողջովին փոխեց իրավիճակը և նոր իրողություններ առաջացրեց:

1970-ական թթ. վերջերին Իրանում Իսլամական եղավտիությունը և խորհրդային գործերի ներխուժումը Աֆղանստան խախտեցին տարածաշրջանում ուժերի հաստատված հավասարակշռությունը՝ թուլացնելով ԱՄՆ-ի դիրքերը: Միացյալ Նահանգներում ստիպված էին տարածաշրջանում դիրքերը վերականգնելու նոր ուղիներ փնտրել, ինչը հանգեցրեց Թուրքիայի դերի կտրուկ աճին¹⁰: 1979 թ. հունվարին ԱՄՆ-ում ստեղծվեց պետական հատուկ հանձնախումբ՝ ռազմավարական հետաքրքրություններ կայացնող երկրների, այդ թվում և Թուրքիայի ներքաղաքական իրավիճակն ուսումնասիրելու նպատակով: Հանձնախումբը, որի մեջ ընդգրկված էին բարձրաստիճան պաշտոնյաներ և գիտնականներ, պետք է պատասխաններ՝ հնարավոր է արդյոք այդ երկրներում

⁸ Б. М. Поцхверия, *с. 24*, *աշխ.*, էջ 132

⁹ А. А. Родионов, *Турция-перекресток судеб. Воспоминания посла. Москва, Междунар. отношения, 2006, стр. 171-172.*

¹⁰ Հարկ է նշել, որ Իրանի Իսլամական եղավտիությունը՝ իր հնարավոր արտահանման սպառնալիքով, և Աֆղանստանում սովետական գործերի ռազմական գործողությունները՝ տարածաշրջանում սովետական ազդեցության ուժեղացման վտանգով, մտահոգություններ առաջացրեցին նաև Թուրքիայի զինվորական վերնախավի շրջանակներում:

իրանական սցենարի կրկնությունը, և նման դեպքերում ինչպիսի՞ն պետք է լինի ԱՄՆ-ի հակազդեցությունը: Այդ ժամանակաշրջանում Վաշինգտոնին հատկապես անհանգստացրին Թուրքիայի վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրությունները¹¹: Թուրքիայում ահաբեկչության ահազնացումը, ձախ շարժման ընդլայնումը, իսլամական ուժերի գործողությունները և իշխանությունների կողմից իրավիճակի անվերահսկելիությունը դիտարկվեց որպես հակաամերիկյան հեղափոխության հնարավոր ուղի և լուրջ մտահոգություններ առաջացրեցին ԱՄՆ-ի ղեկավարների մոտ:

1979 թ. հունվարին Գվադելուպայում կայացավ ԱՄՆ-ի նախագահ Ջիմի Բարթերի, Ֆրանսիայի նախագահ ժիսկար դ'Էստենի, Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Ջեյմս Բալաֆենի և Գերմանիայի կանցլեր Հելմուտ Շմիդտի հանդիպումը, որի ժամանակ որոշվեց անհապաղ օգնություն ցույց տալ Թուրքիային¹²: Այդ օգնությունը երկար սպասեցնել չտվեց, և շուտով արևմտյան ֆինանսական կազմակերպություններն սկսեցին մեծածավալ ֆինանսա-վարկային օգնությունների շրջանակներում կարելի է դիտարկել նաև «հունվարի 24-ի» տնտեսական բարեփոխումների ծրագիրը, որն ստեղծվեց արևմտյան ֆինանսական կազմակերպությունների որոշիչ մասնակցությամբ և միտված էր երկրի տնտեսության ճգնաժամային վիճակը կարգավորելուն¹³: Սակայն Թուրքիայում տիրող անկայուն և անվերահսկելի իրավիճակը, ըստ էության անհնար էր դարձնում միայն տնտեսական միջոցներով երկրի ներքին դրությունը կարգավորելու հեարավորությունները: Այդ իրողություններում ռազմական հեղաշրջումն սկսեց դիտվել որպես լավագույն միջոց երկիրը նման իրավիճակից դուրս բերելու և արևմտյան ճամբարում պահելու համար¹⁴:

¹¹ В. А. Крэмниоу, *Борьба Вашингтона против революции в Иране*. Москва, Мсждународные отношения, 1984, стр 157-158.

¹² Б. М. Поцхверия. *Турция, США и НАТО в конце 70-х – начале 80-х годов*. - Турция. История экономика, политика. Москва, Изд. Наука, 1984, стр. 86.

¹³ Այս մասին առավել մանրամասն կարող տե՛ս՝ Emin Çölaşan, 24 Ocak Bir Dömenin Perde Arkası. İstanbul: Milliyet Yay., 1983, s. 57-73;

¹⁴ Մտող պատերազմի տարիներին ԱՄՆ-ի և Խորհրդային Միության կողմից ռազմական հեղաշրջումները դիտվում էին թե՛ որպես երկրում ընդդիմադիր շարժումների ճնշման և թե՛ երկրի քաղաքական ուղղության փոփոխության հնարավոր միջոց: Ձինփորակները, հաճախ չունենալով բավարար աջակցություն

ԱՄՆ-ի իշխանական շրջանակներում Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջման անհրաժեշտությունն առաջին անգամ սկսեց քննարկվել 1979 թ. սկզբներին¹⁵: Հատկանշական է, որ հեղաշրջման անհրաժեշտության մասին պետում էին Պենտագոնը և Կենտրոնական հետախուզական վարչությունը, իսկ վաշինգտոնյան իշխանական շրջանակներն սկզբում դեմ էին արտահայտվում Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջում իրականացնելուն¹⁶: Վաշինգտոնում գտնում էին, որ պետք է ֆինանսական աջակցություն ցուցաբերել Էջնիթի կառավարությանը՝ վտրձելով ժողովրդավարական միջոցառումներով Թուրքիան դուրս բերել ճգնաժամից և կայունություն հաստատել երկրում: Սակայն Էջնիթի կառավարության անարդյունավետ քաղաքականությունը և ուժային կառույցների որոշակի ճնշումները նպաստեցին Վաշինգտոնի դիրքորոշման փոփոխությանը և վաշինգտոնյան իշխանությունները համաձայնություն տվեցին ռազմական հեղաշրջում իրականացնելու համար¹⁷: Այդպիսով, 1979 թ-ից սկսած ԱՄՆ-ում թուրքական բանակի միջամտությունը երկրի քաղաքական անցումադարձին դիտվում էր որպես Թուրքիայի արեմտականացման և կայունության հաստատման հիմնական և ամենաարդյունավետ միջոց: Այդ իրողություններում ԱՄՆ-ն քարտ բլանշ տվեց թուրքական բանակի հրամանատարությանը՝ ռազմական հեղաշրջում իրականացնելու համար:

ԱՄՆ-ի քաղաքականության (Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջում իրականացնելու հետ կապված) վավախության առաջին ազդանշանները հնչեցին 1979 թ. հունիսին ԳՇ պետ Քեեան Էվրենի՝ ԱՄՆ կատարած այցի շրջանակներում ԱՄՆ-ի նախագահի անվտանգության հարցերով խորհրդական Ջեյմս Բժեզիեսկու հետ հանդիպման ժամանակ: Հանդիպման ընթացքում քննարկվեց Թուրքիայի ներքաղաքական իրավիճակը և բանակի

հասարակության կողմից, կարողանում էին հեղաշրջում իրականացնել և դեկավարել երկիրը՝ ստանալով գերիզոր ուժի տնտեսական, քաղաքական և ֆինանսական աջակցությունը: Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin, *Comparative Government and Politics, An Introduction*. London: Macmillan Press LTD, 1998, p. 239;

¹⁵ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04:00*. İstanbul: Karacan Yay., 1984, s. 193;

¹⁶ Soner Yalçın & Doğan Yurdakul, *Bay-Pipo*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000, s. 326;

¹⁷ Soner Yalçın & Doğan Yurdakul, նշվ. աշխ., էջ 326;

դերը ներքադաքական կյանքի հետագա զարգացումներում: Բժեզհնսկին նշում էր, որ ԱՄՆ-ի ղեկավարությունը «ցանկանում է տեսնել կայուն Թուրքիա, զարգացումները, սակայն, այդ ճանապարհով չեն գնում. անհրաժեշտ է ինչ-որ քայլեր ձեռնարկել»¹⁸: Ջ. Բժեզհնսկին ընդգծում էր, որ Իրանից և Աֆղանստանից հետո ԱՄՆ-ն չի ցանկանում կորցնել նաև Թուրքիան¹⁹: Քննարկվող ժամանակաշրջանում, ֆ. Էվրենի և Ջ. Բժեզհնսկու հանդիպման ժամանակ առաջին անգամ հնչեցին նման հայտարարություններ, որոնք թուրքական զինվորականությունից կոնկրետ քայլեր էին ակնկալում՝ երկրում իրավիճակը կարգավորելու համար: Թուրքական զինվորականությանն ուղղված նմանօրինակ կոչերն ու հորդորներն ավելի հաճախակի դարձան 1980 թ. ընթացքում:

Հատկանշական է նաև, 1980 թ. մայիսին Թուրքիայի ԳՇ 2-րդ պետ բանակի գեներալ Հ. Սալթըքի և ՆԱՏՕ-ի գործերի գլխավոր հրամանատար գեներալ Ռոջերսի միջև Բյուսեղում կայացած հանդիպման ժամանակ, վերջինս ուղղակիորեն հարցնում էր, թե Թուրքիայում տիրող անկարգությունների դեմ թուրքական բանակը ի՞նչ է մտադիր ձեռնարկել²⁰: Այդպիսի հորդորները գնալով ավելի հաճախակի էին դառնում և արևմտյան զինված ուժերի ներկայացուցիչներն ամեն առիթով նշում էին, որ Թուրքիայում բանակը պետք է միջամտի և երկրում կարգուկանոն հաստատի²¹:

ԱՄՆ պաշտոնական ներկայացուցիչները, թեև հեղաշրջումից հետո ամեն կերպ ժխտում էին հեղաշրջման մասին տեղյակ լինելու հանգամանքը²², սակայն պետք է նշել, որ ԱՄՆ-ի իշխանական շրջանակները ոչ միայն իրազեկված էին հեղաշրջման նախապատրաստման գործընթացին, այլև հեղաշրջման հետ կապված գրեթե բոլոր հարցերը նախօրոք համաձայնեցված էին Վաշինգտոնի հետ: Պատահական չէր, որ հեղաշրջման նախապատրաստման փուլում յուրաքանչյուր վճռական քայլին նախորդում էր թուրք

¹⁸ Ertuğrul Alatlı, *Müdahale 12 Mart 1971-12 Eylül 1980*. İstanbul: Alfa Yayın., 2004, s. 398;

¹⁹ Soner Yalçın & Doğan Yurdakul, նշվ. աշխ., էջ 326;

²⁰ Baskan Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*. Ankara: Bilgi Yayın., 1990, s. 33;

²¹ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Mehmet Ali Birand, նշվ. աշխ., էջ 193-197;

²² Jim Paul, *The Coup*. – MERIP Reports, no. 93, Turkey: The Generals Take Over, Jan. 1981, p. 4;

բարձրաստիճան զինվորականների այցը արևմտյան երկրներ: Այսպես, 1979 թ. ամռանը Ք. Հվրենը, վերադառնալով ԱՄՆ կատարած այցից, երկրի զինված ուժերի հրամանատարների հետ հանդիպում կազմակերպեց և առաջին անգամ սկսեց քննարկել զինվորականների՝ քաղաքական կյանքին միջամտելու անհրաժեշտությունը²³: Ք. Հվրենի՝ 1979 թ. Բրյուսել կատարած այցին անմիջապես հաջորդեց զինվորականության նախագուշացնող նամակը՝ ուղղված երկրի քաղաքական ուժերին, որն ըստ էության 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման առաջին ազդանշանն էր: 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ի ռազմական հեղաշրջումից մի քանի օր առաջ ԱՄՆ-ում էր գտնվում ռազմաօդային զորքերի հրամանատար Թահսին Շահինքայան: Թ. Շահինքայան ԱՄՆ-ի բարձրաստիճան զինվորականության հետ հանդիպման ժամանակ քննարկեց զինվորական հեղաշրջման վերջին մանրամասները²⁴: Այս հանգամանքը հաստատում է վերը նշված մեր այն տեսակետը, որ հեղաշրջման նախապատրաստման գործընթացում թուրքական գեներալներն առանց ԱՄՆ-ի իշխանական շրջանակների համաձայնության որոշիչ քայլեր չէին ձեռնարկում:

Հարկ է նշել, որ թեև ԱՄՆ-ն ուղղակիորեն չէր կազմակերպել հեղաշրջումը, սակայն ամեն կերպ աջակցում էր կազմակերպիչներին: Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջման նախապատրաստելու գործընթացներով զբաղվում էր Թուրքիայում Կենտրոնական հետախուզական վարչության (ԿՀՎ) ներկայացուցիչ Փոլ Հենցը²⁵: Վերջերս հրապարակված նյութերը հաստատում են այն տեղեկությունները, որ ուղղակի կապ է գոյություն ունեցել Թուրքիայում ԿՀՎ-ի ներկայացուցիչ Փոլ Հենցի և հեղաշրջումն իրականացրած գեներալների միջև: Ուշագրավ է այն փաստը, որ 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ին Փ. Հենցը, զանգահարելով Սպիտակ տուն, զեկուցել է՝ «Our boys have done it!» (Մեր տղաներն արեցին դա (ռազմական հեղաշրջում, Ա. Դ.))²⁶:

²³ Ertuğrul Alatlı, նշվ. աշխ., էջ 402-406:

²⁴ Erbil Tuşalp, *Eyylül İmparatorluğu*. Doğuşu ve Yükselişi. İstanbul: Bilgi Yay., 1988, s. 45-46:

²⁵ Ertuğrul Alatlı, նշվ. աշխ., էջ 543:

²⁶ Erdal Şimşek, *Türkiye’de İstihbaratçılık ve MIT*. İstanbul: Kum Saati Yayın., 2004, s. 357:

1980 թ. ռազմական հեղաշրջումը հիմնականում դրական արձագանք ստացավ արևմտյան երկրներում²⁷: Հատկապես ԱՄՆ-ի պաշտոնական շրջանակներում հեղաշրջումը բացահայտ գոհունակությամբ ընդունեցին: ԱՄՆ-ի կողմից այն գնահատվեց որպես կայունության հուսալի միջոց և Թուրքիայի արևմտամետ քաղաքականության ապահով երաշխիք²⁸: Արևմտյան զանգվածային լրատվամիջոցներում ևս մեծ ոգևորությամբ էր ընդունվում հեղաշրջման փաստը: Գրեթե բոլոր թերթերը նշում էին, որ թուրքական զինվորականությունը ձգտում է կայունություն հաստատել՝ փրկելու երկիրը կործանման վտանգից, որ տանում էին ծայրահեղական շարժումները²⁹:

Այսպիսով կարելի է նշել, որ արտաքին գործոնները որոշակի ներգործություն ունեցան ռազմական հեղաշրջման կազմակերպման գործընթացում: 1970-ական թթ. Թուրքիայի նշանակությունը նոր կարևորություն ստացավ ԱՄՆ-ի համար և ԱՄՆ-ե, չցանկանալով Իրանից հետո կորցնել նաև Թուրքիային որպես դաշնակից, կանաչ լույս վառեց թուրքական զինվորականության ստաջ՝ ռազմական հեղաշրջում իրականացնելու համար: Թեև 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումն ուղղակիորեն չէր կազմակերպվել ԱՄՆ-ի կողմից, այնուամենայնիվ, որոշիչ էր վերջինիս ազդեցությունը հեղաշրջման իրականացման մեջ:

Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջումների և զինվորական միջամտությունների շուրջ մեր ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ առանց արտաքին գործոնի ազդեցության և հասարակության շուրջ կենտրոնացած պատճառների (հասարակական պահանջի առկայության), կամ գոնե դրանցից մեկի վառ արտահայտման, Թուրքիայում ռազմական հեղաշրջումներ իրականացումն անհնարին է:

²⁷ Mehmet Ali Birand, *ibid.*, աշխ., էջ 300-304:

²⁸ В. И. Данилов, *Турция 80-х: от военного режима до "ограниченной демократии"*. Москва: Наука, 1991, стр. 60.

²⁹ Christian Science Monitor, 15 September 1980; International Herald Tribune, 13-14 September 1980;